

Михайло Ковальчук

Кандидат історичних наук, старший науковий співробітник Інституту української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського НАН України

На підставі спогадів і документів у статті відтворено історію збройної боротьби між військовими силами Центральної Ради та прихильників радянської влади в Одесі у січні 1918 р. Показано вплив політичної боротьби на розгортання збройного конфлікту, докладно висвітлено перебіг військових операцій.

Ключові слова: українська революція, Українська Центральна Рада, Українська Народна Республіка, радянська влада.

Mykhailo Kovalchuk

The January Armed Insurrection in Odessa in 1918

On the basis of memories and documents the history of the military confrontation between armed forces of the Central Council of Ukraine and the Soviet power proponents in Odessa in January 1918 is reproduced. The author investigates the influence of political struggle on the launch of the armed conflict and reconstructs the course of military operations in detail.

Key words: Ukrainian revolution, Central Council of Ukraine, Ukrainian People's Republic, Soviet power.

СІЧНЕВЕ ЗБРОЙНЕ ПОВСТАННЯ В ОДЕСІ В 1918 р.

Історія українського Причорномор'я в добу визвольних змагань 1917–1921 рр. досі недостатньо вивчена в науковій літературі. Зокрема, не знайшов належного висвітлення в історіографії початковий етап збройної боротьби національного уряду з більшовиками на півдні України, наприкінці 1917 — на початку 1918 рр. Кульмінацією цього протистояння став радянський переворот в Одесі, що супроводжувався кількаденною збройною боротьбою на вулицях міста. Видатний український громадсько-політичний діяч Антон Стрижевський вважав, що «цей бій може рахуватися одним з видатніших в історії української боротьби»¹. Проте в історичній літературі практично відсутні спроби реконструювати перебіг одеських подій в січні 1918 р. Радянські історики у своїх працях лише побіжно торкалися цієї теми, напрочуд схематично змальовуючи навіть бойову діяльність прихильників радянської влади². Сучасні публікації містять фрагментарні відомості про збройну боротьбу українських військових сил з більшовиками в Одесі³. Окремі спроби відтворити перебіг воєнного протистояння не можна вважати вдалими через численні фактологічні похибки й бідність джерельної бази⁴. Автор цієї статті спробував дослідити історію повстання й збройної боротьби в Одесі наприкінці січня 1918 р., спираючись на документи та спогади учасників подій. Частина цих матеріалів була опублікована, але тривалий час залишалася маловідомою для дослідників. У роботі над дослідженням використано також документи з архівів України й Росії, які вводяться до наукового обігу вперше.

¹ Стрижевський А. Світлої пам'яті Івана Митрофановича Луценка. — Одеса, 2011. — С. 78.

² Див.: Короливський С., Рубач М., Супруненко Н. Победа Советской власти на Украине. — М.: Наука, 1967. — С. 422–424; Гарчав П. Червона гвардія України у боротьбі за владу Рад. — К.: Вища школа, 1983. — С. 110–112 та ін.

³ Голубко В. Армія Української Народної Республіки 1917–1918. Утворення та боротьба за державу. — Львів: Кальварія, 1997. — С. 164; Вінцовський Т., Джумига Є., Рисечко А. Українські мілітарні формування в Одесі в добу Центральної Ради (березень 1917 — квітень 1918 рр.). — Одеса: Фенікс, 2010. — С. 74–77.

⁴ Див.: Тинченко Я. Перша українсько-більшовицька війна (грудень 1917 — березень 1918). — К., Львів. 1996. — С. 199–202; Його ж. Українські збройні сили. Березень 1917 р. — листопад 1918 р. (організація, чисельність, бойові дії). — К.: Темпора. 2009. — С. 121–123.

У січні 1918 р. влада в Одесі належала «Раді десяти», сформованій з представників об'єднаної Ради робітничих, військових і селянських депутатів, виконкому Рад Румунського фронту, Чорноморського флоту й Одеської області (т. зв. Румчерод), української військової ради й червоної гвардії. Хоча формально «Рада десяти» співпрацювала з урядом Української Народної Республіки, більшість її членів вважали таке становище вимушеним. Президія об'єднаної одеської Ради вела переговори з урядом УНР про проголошення Одеси «вільним містом» в складі української держави⁵.

Стрімке погіршення економічного становища в Одесі призвело до зростання політичної напруги. Ось як описував радянський мемуарист настрої одеських пролетарів: «З тисячі робітників Ропіта, що довгий час не отримували зарплати, влаштували мирну демонстрацію по місту з гаслами: «вся влада радам» і «геть буржуазію». Представники виконавчого комітету Румфронту і Рад зазначили робітникам, що провина на неналагодженості господарського життя лежить на Уккраві і що лише Раднарком може налагодити господарське життя країни. Пояснення представника Української ради мало задовольнило робітників... На конференції всіх заводських комітетів з участю представників Румчероду і інших революційних організацій обмірковування питання про грошову кризу призвело до постановки питання про владу в Одесі. Конференція ухвалила вжити всіх заходів до переходу всієї влади в Одесі до Рад. Для цієї мети всі заводські комітети були обов'язані організувати озброєні дружини. Для керівництва рухом було обрано військово-революційні комітети»⁶.

Керівним центром для прихильників радянської влади слугував Румчерод, серед членів якого переважали більшовики й ліві есери. 15 січня завдання організаційної секції Румчероду було визначено як «встановлення на місцях усієї влади Рад робітничих, солдатських, селянських і батрацьких депутатів»⁷. Безпосеред-

⁵ Державний архів Одеської області. — Ф. Р-3829. — Оп. 1. — Спр. 86. — Арк. 42.

⁶ Кіров А. Румчерод і Раднарком Одеської області в боротьбі за Жовтень // *Летопись революции*. — 1927. — № 5/6 (26/27). — С. 250.

⁷ Центральний державний архів вищих органів влади та управління (ЦДАВО) України. — Ф. 3156. — Оп. 1. — Спр. 16. — Арк. 9.

ньою підготовкою до перевороту займався військово-революційний комітет на чолі з головою Румчероду Володимиром Юдовським. 17 січня виконавче бюро Румчероду ухвалило: «Визначення умов і обстановки виступу для захоплення влади залежить від Центрального виконавчого комітету, який має право veto у цьому питанні. Час переходу до активних дій визначається ревкомом»⁸.

Голова української губернської ради Володимир Чеховський, командувач Одеського військового округу генерал Георгій Єлчанінов, комісар при штабі ОВО підполковник Віктор Поплавко мали підстави непокоїтись. Хоча Румчерод не мав сталого зв'язку з арміями Румунського фронту, в розпорядженні військово-революційного комітету (ВРК) знаходилися 2 тис. одеських червоногвардійців. Серед них було чимало т.зв. «інтернаціоналістів»: 200 китаїців, 200 чехів і словаків, 120 сербів⁹. Розжившись зброєю з пограбованих військових складів, червона гвардія посилено готувалася до збройного виступу. Один з червоногвардійців заводу «Ропіт» згадував: «Підготовка і вишкіл загонів червоної гвардії й робітників відбувалася прискореними темпами, з тією зброєю, яка була в наявності. З раннього ранку до пізньої ночі відбувався вишкіл під керівництвом товаришів, які знали військове мистецтво, головним чином, колишні фронтовики»¹⁰.

Після звільнення у відпустки вояків неукраїнської національності одеська залага більше не становила військової сили (тим, хто лишився у своїх частинах, українське командування наказало припинити видачу зарплатні й матеріального забезпечення). Але розміщеним в одеському порту Чорноморській та Дунайській ескадрам штаб округу не міг віддавати жодних наказів. Між тим, значна частина матросів підтримувала есерівські та анархістські гасла¹¹. Команди крейсерів «Ростислав», «Синоп» і

⁸ ЦДАВО України. — Ф. 3156. — Оп. 1. — Спр. 104. — Арк. 8; Там само. — Ф. 3156. — Оп. 1. — Спр. 7. — Арк. 33в.

⁹ Ачканов Г. З спогадів про Лютневу і Жовтневу революції в Одесі // У дні Жовтня. Спогади учасників боротьби за владу Рад на Україні. — К.: Політвидав, 1987. — С. 407; Конев А. Красная гвардия на защите Октября. — М.: Наука, 1978. — С. 37—38.

¹⁰ Центральний державний архів громадських об'єднань (ЦДАГО) України. — Ф. 59. — Оп. 1. — Спр. 15. — Арк. 10.

¹¹ ЦДАГО України. — Ф. 59. — Оп. 1. — Спр. 1198. — Арк. 70—71.

«Алмаз» були готові встановити радянську владу в Одесі силою зброї. Моряки «Ростислава» навіть пригрозили пустити на дно українізований крейсер «Пам'ять Меркурія» за найменші спроби підтримати Центральну Раду. Після цього команда «Пам'яті Меркурія» була змушена видати наявні на крейсері запаси рушниць, спустити український прапор й оголосити нейтралітет¹².

Командування військового округу розраховувало на частини 1-ї Одеської української дивізії. На цей час в Одесі дислокувалися три гайдамацькі пластунські, один кінний і один кулеметний полки, а також гарматна бригада (24 легких гармати)¹³. За твердженням радянського мемуариста, у лавах цих частин налічувалося 7,5 тис. багнетів і 300 шабель¹⁴. До складу дивізії також увійшли сформовані з 460-ї й 479-ї ополченських дружин два караульні батальйони, окремий Чорноморський мортирний дивізіон й 6 панцерників¹⁵. Три колишні російські бронепотяги, що знаходилися в одеських залізничних майстернях, залишалися несправними. Ремонт закінчував і мотоброневагон «Заамурець», що мав увійти до складу українського війська¹⁶.

Обов'язки начальника 1-ї Одеської дивізії виконував полковник Марко Мазуренко. Уродженець Поділля, він служив у діючій російській армії в роки війни, а після революції деякий час обіймав посаду командира запасного полку в Одесі. Начальником штабу дивізії став Генштабу капітан Всеволод Змієнко, корінний

¹² Ачканов Г. З спогадів про Лютневу і Жовтневу революції в Одесі. — С. 407, 409; Кривошеев А. Октябрь на Юге // Гражданская война. Материалы. — Т. II. — М., 1923. — С. 100, 101; ЦДАГО України. — Ф. 59. — Оп. 1. — Спр. 426. — Арк. 5.

¹³ Российский государственный военно-исторический архив (РГВИА). — Ф. 1837. — Оп. 1. — Д. 466. — Л. 104, 243, 284, 301, 327об.; Там же. — Ф. 1837. — Оп. 1. — Д. 431. — Л. 47; ЦДАВО України. — Ф. 4585. — Оп. 1. — Спр. 4. — Арк. 83; Гришко Г. 1917 рік в Одесі (спомини з часів визвольних змагань) // Розбудова нації. — 1930. — Ч. 11—12 (35—36). — С. 286.

¹⁴ Кривошеев А. Октябрь на Юге... — С. 102—103.

¹⁵ ЦДАВО України. — Ф. 1705. — Оп. 1. — Спр. 6. — Арк. 128зв.; Там само. — Ф. 1705. — Оп. 1. — Спр. 7. — Арк. 209; Там само. — Ф. 3156. — Оп. 1. — Спр. 102. — Арк. 7; ЦДАГО України. — Ф. 59. — Оп. 1. — Спр. 966. — Арк. 5; Дегтерев Л. «Румчерод» и организация Красной Армии // Гражданская война. Материалы. — Т. II. — М., 1923. — С. 10.

¹⁶ ЦДАГО України. — Ф. 59. — Оп. 1. — Спр. 432. — Арк. 8; Сазонов І. Залізничники Одеси в боротьбі за владу Рад // У дні Жовтня. Спогади учасників боротьби за владу Рад на Україні. — К.: Політвидав, 1987. — С. 416; Кривошеев А. Октябрь на Юге... — С. 122.

одесит і палкий український патріот¹⁷. Співробітник українського Генштабу капітан Микола Удовиченко згадував: «З цього часу до мене стали доходити звістки про помітну в одеських українських колах постать молодого капітана Змієнка, який своїми сміливими і рішучими заходами надавав бадьорості українським частинам. Коли командував гайдамацькою бригадою полковник Мазуренко, то мимоволі складалося враження, що військово-революційною боротьбою в широкому значенні цього слова керував хтось інший, і мені кожного разу, при спробах знайти цей керівний осередок, доводилося чути про широку національну діяльність капітана Змієнка»¹⁸.

Але національно-революційну працю в 1-й Одеській дивізії перекреслила агітаційна робота большевиків та їхніх попутників. Один з гайдамацьких старшин згадував: «Там, де ми рахували по декілька тисяч вояків, було їх навіть неповні сотки. Виявилось, що чимало вояків було на відпустці, частина ж хорувала вже на большевицьку пошесть, що її занесли до наших частин різні агітатори. Так, напр., большевицький агент прапорщик Курганов настільки розагітував козаків, що цілий 2 полк став майже ні до чого. Мало того, большевицька зараза перекинулася й до інших полків піхоти, кінноти та гарматчиків першого дивізіону. Почалися одверті балачки про те, що не можна починати братовбивчої війни з тими, з якими і віра спільна і з якими разом на фронті бідували, з одного «котелка» їли й разом умирали; далі казали, що їм невідомий програм Центральної Ради, а большевики стоять за мир, волю та роздачу маєтків бідакам; що, коли й прийшлося б воювати, краще стати на бік большевиків, як підтримувати Центральну Раду»¹⁹. 17 січня вояки кулеметних батальйонів назвалися «захисниками трудового селянства й робітників» і заявили про підтримку радянської влади²⁰. Висловивши готовність битися з військами Центральної Ради, кулеметники навіть передали части-

¹⁷ ЦДАВО України. — Ф. 647. — Оп. 1. — Спр. 1. — Арк. 19зв.

¹⁸ Государственный архив Российской Федерации (ГАРФ). — Ф. 5881. — Оп. 1. — Д. 583. — Л. 276.

¹⁹ Гришко Г. 1917 рік в Одесі (спомини з часів визвольних змагань)... — С. 286—287.

²⁰ Великая Октябрьская Социалистическая революция на Украине. Февраль 1917 — апрель 1918 гг. Сборник документов и материалов: в 3-х т. — Т. 3. — К.: Политиздат, 1957. — С. 124—125.

ну своєї зброї на крейсер «Синоп». Один з керівників української секції большевиків, створеної в лавах дивізії, згодом стверджував, що на початку 1918 р. близько 2 тис. гайдамаків підтримували радянську владу й співчували большевикам²¹.

Коли марність надій на гайдамаків стала зрозумілою, українська військова рада розпочала переговори з керівництвом Одеського юнкерського та Сергієвського гарматного військових училищ, намагаючись залучити особовий склад цих закладів до боротьби з большевиками. Очевидно, були й спроби сформувати російські частини, оскільки в середині січня військове відомство УНР повідомляло командуванню округу, що створення добровольчих загонів може здійснюватись лише з вояків-українців²².

Додаткової військової сили українське командування в Одеському районі не мало. 4-й Гайдамацький пластунський полк охороняв залізницю в Бессарабії. У Тирасполі вдалося сформувати лише нечисленний курінь. Частини 12-ї кавалерійської дивізії, розташовані в районі Ананіїв — Бірзула, чинили розбій і вважалися ненадійними. 12-й Охтирський гусарський полк, що дислокувався в с. Супове неподалік Одеси, заявив про підтримку радянського уряду. 7-й і 8-й полки 2-ї Єлисаветградської дивізії у Херсоні й Миколаєві було розформовано через відмову козаків виходити на стройові заняття²³.

Військова слабкість української влади переконувала багатьох одеситів у неминучості перевороту. Звістки про успішний наступ загонів Раднаркому в Приазов'ї та на Лівобережній Україні лише підштовхували керівників одеського ВРК до рішучих дій. Командувач Чорноморського загону телеграфував В. Антонову-Овсієнку: «В Одесі настають тривожні дні, очікується рішучий виступ для придушення гайдамаків. Ескадра, яка стояла на рейді, один час була на боці гайдамаків, в даний час змінила свою політику і цілковито на нашому боці. Одеська організація прохає надіслати рішучу людину, здатну керувати рухом в суто оперативному сенсі»²⁴.

²¹ Державний архів Одеської області. — Ф. П-2. — Оп. 1. — Спр. 1147. — Арк. 5.

²² РГВИА. — Ф. 1837. — Оп. 1. — Д. 459. — Л. 131.

²³ РГВИА. — Ф. 1837. — Оп. 1. — Д. 466. — Л. 121, 177об.—178, 288, 369; ЦДАВО України. — Ф. 5235. — Оп. 1. — Спр. 1598. — Арк. 70зв.—71; Там само. — Ф. 4081. — Оп. 1. — Спр. 3. — Арк. 148зв.; Кривошеев А. Октябрь на Юге... — С. 102.

²⁴ Российский государственный военный архив (РГВА). — Ф. 14. — Оп. 1. — Д. 271. — Л. 11.

22 січня в Одесі відбулася маніфестація на честь річниці трагічних подій 1905 р., пов'язаних з початком першої російської революції. Матроси, робітники і гайдамаки, які вийшли на мітинг, підтримали заклики до передачі всієї влади Радам, що лунали з вуст багатьох промовців. Большевики та їхні попутники (анархісти, есери-максималісти) вирішили відразу ж приступити до організації перевороту. 23 січня штаб червоної гвардії запропонував фабрично-заводським комітетам усіх промислових підприємств надіслати своїх представників до складу ВРК. Аналогічну пропозицію було надіслано кораблям ескадри і частинам залоги²⁵.

Становище загострив конфлікт Румчероду з українською військовою владою. 22 січня підполковник В. Поплавко наказав розформувати 40-й і 49-й запасні полки, управління 5-го гарматного запасного дивізіону, Одеського запасного кулеметного батальйону (Максима), кулеметного батальйону (Кольта), 1-й авіапарк і Одеську авіаційну школу при заводі Анатра. 25 січня Румчерод оголосив розпорядження В. Поплавка «незаконними, злочинними і такими, що не підлягають виконанню». Румчерод повідомив, що лише йому, як верховному органу влади на Румунському фронті та в Одеській області, належить право розформування, реорганізації чи створення військових частин, і наказав «революційним військам Одеської області, аж до розпорядження, залишатися на своїх місцях і організованим протестом проти розформування частин дати дружню відсіч підступам контрреволюції»²⁶.

Не дочекаючись вирішення конфлікту, В. Поплавко поспішив від'їхати до Києва, де зі згоди військового керівництва УНР передав свої обов'язки полковнику Михайлові Омеляновичу-Павленку. 39-річний офіцер, права рука якого практично не діяла після поранення на війні з німцями, негайно вирушив до Одеси. Він був нащадком задунайських козаків і співчував українській справі, але не вірив у здатність національного уряду подолати революційну анархію. Як сам М. Омелянович-Павленко визнав у спогадах, в Одесі він став радше спостерігачем, аніж учасником подій²⁷.

²⁵ Кривошеев А. Октябрь на Юге... — С. 104—105; ЦДАГО України. — Ф. 59. — Оп. 1. — Спр. 738. — Арк. 14.

²⁶ ЦДАГО України. — Ф. 3156. — Оп. 1. — Спр. 207. — Арк. 9.

²⁷ Омелянович-Павленко М. Спогади командарма (1917—1920). — К.: Темпора, 2007. — С. 76, 79.

Звістка про IV універсал Центральної ради й проголошення незалежності України не викликала піднесення серед співробітників штабу Одеського військового округу. Переважна їх більшість залишалася передусім російськими офіцерами й не підтримувала самостійності України. Генерал Ю. Єлчанінов фактично усунувся від прийняття будь-яких відповідальних рішень. Майже всі його підлеглі в передчутті радянського перевороту поспішили залишити службу справі, якій більше не співчували. «По проголошенню Четвертого Універсалу «федеративні консерватисти», до яких зараховував себе майже весь штабовий апарат, — перейшли до опозиції Центральній Раді... — свідчив М. Омелянович-Павленко. — Службовці, як пацюки з потопаючого пароплава, зникли, не лишаючи по собі жадних зв'язків. Врешті, на полудень, штаб став цілковитою пусткою. Навколо мене трималося ще двох-трьох українських старшин, особисто мені відданих, але й вони, перевтомлені надмірною працею, ходили по великих порожніх покоях штабу мов сонні мухи»²⁸. Фактично штаб округу більше не міг здійснювати навіть технічного керівництва військами.

У ніч на 26 січня президія Румчероду дала згоду керівництву ВРК на захоплення влади. Цікаво, що це рішення не було доведено до відома Рад робітничих і солдатських депутатів. Коли пізно ввечері Володимир Чеховський запропонував президії Румчероду досягти компромісу й врегулювати політичну кризу, йому пообіцяли розглянути справу наступного дня. Але 26 січня президія Румчероду обговорювала становище на фронті й жодним словом не натякнула на можливість мирного порозуміння з українською владою²⁹. Усі спроби В. Чеховського запросити представників ВРК для переговорів були безуспішними.

26 січня відбулося перше, напівлегальне засідання військово-революційного комітету в оновленому складі. Близько 50 присутніх представляли Румчерод, червону гвардію, фабзавкоми і залогу Одеси. Підрахунок сил виявив, що ВРК міг розраховувати на збройну підтримку щонайбільше 3,9 тис. бійців: 1,5 тис. матросів, 1,5 тис.

²⁸ Омелянович-Павленко М. Спогади командарма (1917–1920)... — С. 78, 79–80.

²⁹ Христов. Румчерод в подготовке Октябрьской революции // *Летопись революции*. — 1922. — № 1. — С. 178–179; ЦДАВО України. — Ф. 3156. — Оп. 1. — Спр. 102. — Арк. 6.

червоногвардійців, 500 вояків 12-го Охтирського гусарського полку і 400 вояків кулеметного батальйону³⁰. Чорноморська ескадра також була на боці ВРК. Виступ було вирішено здійснити в ніч на 27 січня. Керівництво діями усіх берегових загонів здійснював начальник червоної гвардії Макар Чіжиков, підтримку матросів мав забезпечити комісар Чорноморської флотилії анархо-комуніст Кондратенко³¹.

Надвечір загони матросів і червоногвардійців почали прибувати в розпорядження змовників. Один з членів ВРК згадував: «Ніч була темна, всі проходили тихо і зникали у дворі Румчероду на Миколаївському бульварі. У штабі йшла відома в такі моменти нервова швидка робота з визначення останніх завдань групам озброєних людей: кому що займати тощо. Основними розпорядженнями всім було: прагнути знімати пости без пострілів і взагалі лише в крайньому випадку допускати застосування зброї»³². Коли пізно ввечері до військово-революційного комітету прибув В. Чеховський, від нього вже не приховували приготувань до перевороту.

Рівно опівночі крейсер «Ростислав» зробив два холостих гарматних залпи, що й стало сигналом до виступу. Озброєні загони матросів і червоногвардійців почали просуватися зі збірних пунктів вглиб міста. Пошту, телеграф, скарбницю, державний банк і вокзал було зайнято без жодного опору. На ст. Одеса-Товарна залізничники захопили два вагони зі зброєю³³. Штаб Одеського військового округу навіть ніхто не охороняв; охтирським гусарам, які прийшли займати приміщення, писарі заявили, що вже давно чекали перевороту (полковник М. Омелянович-Павленко вважав за краще переховатися на приватних квартирах)³⁴. Телефон-

³⁰ Кривошеев А. Октябрь на Юге... — С. 103.

³¹ Там само. — С. 105.

³² Там само. — С. 106.

³³ Великая Октябрьская Социалистическая революция на Украине. Февраль 1917 — апрель 1918 гг. — Т. 3. — С. 183; Тарасов П. От Февраля до Октября 1917 года // Старый большевик. Сборник. — 1933. — № 4 (7). — С. 107; Сазонов І. Залізничники Одеси в боротьбі за владу Рад. — С. 415; Бои с гайдамаками в Одессе // Летопись революции. — 1924. — № 3. — С. 13.

³⁴ ЦДАВО України. — Ф. 3156. — Оп. 1. — Спр. 102. — Арк. 7зв.; Омелянович-Павленко М. Спогади командарма (1917—1920)... — С. 80.

ну станцію було зайнято після короткої перестрілки, в ході якої загинув один український вояк. Лише біля арсеналу гайдамацька сотня відмовилася здати караул червоногвардійцям³⁵.

До ранку 27 січня військові сили ВРК зайняли майже усі головні установи Одеси. «По місту невеличкими групами йшли червоногвардійці і матроси, одні патрулюючи, інші розходжуючи на постах біля громадських установ, — згадував учасник перевороту. — Народ, прокинувшись, навіть не знав, що стався переворот, і жадібно читав розклесні на кожному кроці оголошення, що влада перейшла до рук ревкому, раду повалено тощо — тобто все те, що має місце в таких випадках у всіх зайнятих містах. Часописи вийшли не всі, оскільки, захоплені нами, встигли набрати лише оголошення»³⁶. ВРК повідомив, що «влада в Одесі перейшла до Рад робітничих, солдатських, матроських і селянських депутатів»³⁷.

В. Чеховський ще намагався залагодити конфлікт компромісом. На засіданні об'єднаних президій Рад він висловив намір «об'єднати увесь революційний фронт для боротьби зі зростаючою контрреволюцією» і заявив, що «у місті має бути влада Рад, але без кровопролиття»³⁸. Чеховський навіть демонстративно зобов'язався залишити свою посаду, якщо йому не вдасться досягти порозуміння з Радами і Румчеродом. Керівництво Рад привітало таку відданість революції, але не підтримало представника української влади. Після того, як ВРК передав владу Радам, «Раду десяти» було розпущено. Об'єднані президії Румчероду і одеських Рад звернулися до одеських робітників, солдатів, селян і матросів з повідомленням про те, що «безкровно і безболісно влада в місті перейшла до рук Рад...»³⁹.

³⁵ Кривошеев А. Октябрь на Юге... — С. 109; Великая Октябрьская Социалистическая революция на Украине. Февраль 1917 — апрель 1918 гг. — Т. 3. — С. 183; ЦДАВО України. — Ф. 3156. — Оп. 1. — Спр. 102. — Арк. 7.

³⁶ Кривошеев А. Октябрь на Юге... — С. 113.

³⁷ Великая Октябрьская Социалистическая революция на Украине. Февраль 1917 — апрель 1918 гг. — Т. 3. — С. 159.

³⁸ Протоколи одеської Ради робітничих депутатів // Літопис революції. — 1931. — № 3. — С. 170, 171.

³⁹ Великая Октябрьская Социалистическая революция на Украине. Февраль 1917 — апрель 1918 гг. — Т. 3. — С. 481.

Втім, керівники перевороту усвідомлювали передчасність подібних заяв, допоки в Одесі залишалися війська, які підтримували Центральну Раду. «Захоплення ще не можна вважати завершеним... Можливим залишається і зіткнення», — такі заяви лунали на засіданні президії Румчероду⁴⁰. ВРК відправив до гайдамацьких частин делегацію для переговорів, в складі якої був один з організаторів перевороту, матрос А. Кривошеєв (лівий есер). Та замість перемовин українські вояки заарештували представників ВРК; останнім ледь вдалося врятуватися втечею з місця постою гайдамаків⁴¹. Але та обставина, що цій втечі допомогли вояки, які співчували радянській владі, свідчила про ненадійність військових сил, якими розпоряджалися захисники Центральної Ради.

Ввечері 27 січня до військово-революційного комітету прибули представники командування 1-ї Одеської дивізії, які ультимативно зажадали відновити в місті законні органи влади, роззброїти червону гвардію і видати ватажків заколоту. Як згадував А. Кривошеєв, ці вимоги справили неабияке враження на членів ВРК: «У ревкомі запанувала мовчанка. Члени один за одним стали кудись виходити, і за кілька хвилин ревком спорожнів. Залишились самі лише матроси. Я, бачачи, що ревком фактично розбігається, озирнувся на тих, хто залишився: залишились виключно одні представники ескадри, а з робітників тов. Ачканов, Сергєєв і, здається, тов. Юдовський»⁴².

Ті з-поміж членів ВРК, хто не злякався ультиматуму гайдамаків, негайно відправилися на Чорноморську ескадру, аби сповістити команди про наближення бойових дій. Матроси одностайно заявили про готовність битися до кінця і пообіцяли розгромити противника з корабельних гармат. Це повернуло присутність духу керівникам червоної гвардії. Для керівництва бойовими діями ВРК створив оперативний штаб у складі В. Юдовського, Лазарєва, Гур'єва, Холопова, Г. Ачканова і Сергєєва⁴³. Пізно ввечері військово-революційний комітет відхилив усі вимоги українського

⁴⁰ ЦДАВО України. — Ф. 3156. — Оп. 1. — Спр. 102. — Арк. 7.

⁴¹ ЦДАВО України. — Ф. 3156. — Оп. 1. — Спр. 102. — Арк. 7зв.; Кривошеєв А. *Октябрь на Юге...* — С. 110—112; Кіров А. *Румчерод і Раднарком Одеської області в боротьбі за Жовтень.* — С. 252.

⁴² Кривошеєв А. *Октябрь на Юге...* — С. 114.

⁴³ Ачканов Г. *З спогадів про Лютневу і Жовтневу революції в Одесі...* — С. 407.

командування. Час переговорів скінчився: вулиці міста мали перетворитися на арену збройної боротьби.

Найбільше портове місто у Північному Причорномор'ї, Одеса простягалася на кілька кілометрів вздовж морського узбережжя. У північній частині знаходився порт, до якого прилягали промислові райони, зокрема Пересип. Залізниця пролягала через північне передмістя й далі роздвоювалася: одна гілка йшла безпосередньо до гаваней, а інша огинала місто з заходу й півдня. Відтак, вокзал, товарна станція і залізничні майстерні заходилися в південній частині Одеси. Ще далі на південь були розташовані військові будівлі: Сергієвське військове училище, кадетський корпус й старі двоповерхові казарми, де розміщувалися гайдамаки.

Таким чином, місто було ніби розділене на дві частини. Оскільки робітничі квартали прилягали до порту, моряки й червоногвардійці контролювали увесь північний, а також центральний район. Зате українські війська були скупчені в південному передмісті, віддаленому від припортової смуги. Корабельна артилерія могла обстріляти цей район лише перекидним вогнем. Крім того, міцні військові будівлі краще надавалися для ведення бойових дій, аніж цивільні споруди в центрі міста. Згадуючи про «нові, гарні будинки Сергієвської школи гарматчиків», М. Омелянович-Павленко писав, що «коли й можна було говорити про якийсь фізичний опір, то саме з околиці, в якій ця школа знаходилася»⁴⁴.

Завдяки рівнинному рельєфу й прямим геометричним лініям міських вулиць, позиції гайдамаків були зручними не лише для оборони, а й для наступу. Такі вулиці, як Катерининська, Пушкінська, Полтавської перемоги, пролягали через усе місто з півночі на південь й могли слугувати ідеальними «трасами» для наступу панцерників. Крім того, військові сили прихильників радянської влади скупчувалися переважно у двох віддалених один від одного районах — припортовому й залізничному. В центрі міста матроси й червоногвардійці лише подекуди наважувалися закріпитися далі Великої Арнаутської вулиці, за кілька кварталів на північ від вокзалу.

Значна частина робітників не відгукнулася на заклик ВРК, не бажаючи брати участь у збройному кровопролитті. Як засвідчив

⁴⁴ Омелянович-Павленко М. Спогади командарма (1917–1920)... — С. 79.

підрахунок сил, опівдні 27 січня на постах та в резерві перебувало не більше 800 озброєних робітників та матросів. У багатьох місцях вони розрили бруківку, встановили кулемети і гармати. Відділи анархістів озброїлися бомбами, готуючись до зустрічі з панцерниками⁴⁵. Уже в ході збройної боротьби до загонів ВРК долучилися вояки 12-го Охтирського гусарського полку, 45-го, 46-го і 49-го запасних полків, 35-ї самокатної роти і авіапарку⁴⁶. Всього у розпорядженні ВРК налічувалося близько 1 тис. бійців.

Однак захисників Центральної Ради виявилось не більше. Переважна більшість вояків 1-го і 2-го Гайдамацьких пластунських полків, гарматної бригади більше не мали бажання відстоювати національний уряд. Цілі військові підрозділи, як сотня прапорщика Кургана, дотримувалися нейтралітету. «А кінний полк зробив ще краще, — згадував один з гайдамацьких офіцерів. — Коли почався бій, вони викотили бочки з вином, які невідомо хто до них перед боєм за день надіслав, та почали пиячити. Перед цим голосно заявили командирові полку, що вони держать суворий нейтралітет. На знак цього нейтралітету вивісили на касарнях величезного білого прапора. Їздили ми до них кілька разів, балакали з ними, але дарма: з цілого полку вийшло з сотню козаків...»⁴⁷. Розміщений у кадетському корпусі кулеметний полк взагалі був готовий перейти на бік большевиків і загрожував вдарити в запілля гайдамакам. Відносно надійним вважався лише 3-й Гайдамацький пластунський полк, створений з українізованого 270-го запасного полку. Ще напередодні радянського перевороту штаб Одеської дивізії переїхав на постій до казарм цієї військової частини. «Крім того, прийшло нам на поміч трохи юнаків із Одеської воєнної школи, частинно пристали до нас сербські дружини й навіть поляки з тих польських легіонів, які тоді легально почали в Одесі формуватися», — згадував мемуарист⁴⁸. Разом у розпорядженні гайдамацького командування налічувалося не більше 1 тис. вояків.

⁴⁵ Кривошеев А. Октябрь на Юге... — С. 113.

⁴⁶ Великая Октябрьская Социалистическая революция на Украине. Февраль 1917 — апрель 1918 гг. — Т. 3. — С. 164; Броневий Ал. Октябрьские дни в Одессе (воспоминания бывшего красногвардейца штаба Одесской рабочей красной гвардии) // Летопись революции. — 1927. — № 5/6 (26/27). — С. 257; ЦДАГО України. — Ф. 59. — Оп. 1. — Спр. 15. — Арк. 20.

⁴⁷ Гришко Г. 1917 рік в Одесі... — С. 289.

⁴⁸ Там само.

В умовах вуличного бою значну перевагу захисникам Центральної Ради давали панцерники — справжні пересувні твердині, здатні знищити барикади чи інші імпровізовані укріплення на своєму шляху. Полковник М. Мазуренко намагався також отримати з залізничних майстерень мотоброневагон «Замурець», але робітники заявили, що машина все ще несправна⁴⁹.

На світанку 28 січня гайдамаки і юнкери, вишикувавшись в лаву поблизу Сергієвського гарматного училища, вирушили до центру міста. Ядро наступаючих сил складали вояки 3-го Гайдамацького пластунського полку. Два панцерники з прикриттям рухалися в бік вокзалу і Куликового поля⁵⁰. Їх зустрів вогнем загін есера-максималіста Зайцева, що забарикадувався у приміщенні вокзалу. Один з червоногвардійців згадував: «Нарешті стало світати — і ми помітили густі лави гайдамаків, які швидко просувалися до вокзалу. В цей час зв'язок з ревкомом на ст. Товарній було перервано, і нам треба було відходити, оскільки нас залишалося дуже мало. Сховавши рушниці під східцями контор начальника відділу, ми Водогінною вулицею бігом направилися в наш Центральний штаб, в Одеські головні майстерні»⁵¹. Переслідуючи противника, частина гайдамаків і юнкерів розгорнула наступ на товарну станцію. Червоногвардійцям вдавалося відбивати атаки лише вогнем з двох гармат.

Зайнявши вокзал, українські панцерники почали обстрілювати кулеметним вогнем охтирців у будинку штабу Одеського військового округу на Пироговській вулиці. Останні забарикадувалися, виставивши на верхньому поверсі кулемети. Розміщена на Куликовому полі, на Французькому бульварі й в Олександрівському парку українська артилерія негайно почала обстріл центральних кварталів. ВРК залишив своє приміщення на Миколаївському бульварі й перейшов до штабу червоної гвардії на Торговій вулиці. Зв'язок з товарною станцією було втрачено. На Софійській вулиці червоногвардійці спорудили барикади з трамвайних вагонів. Невдовзі загони ВРК під натиском гайдамаків були змушені залишити Велику Арнаутську і відступили до вулиці Кондратенка.

⁴⁹ Кривошеев А. Октябрь на Юге... — С. 122.

⁵⁰ Там же. — С. 116.

⁵¹ Бои с гайдамаками в Одессе... — С. 13–14.

До 14 год. гайдамацькі відділи зайняли Ланжеронівську вулицю, загрожуючи обійти ліве крило противника. Під обстрілом опинилася припортова дільниця⁵². Начальник червоної гвардії М. Чижиков прибув до цього району, щоб особисто керувати боєм.

Таким чином, до обіду 28 січня центральна частина міста опинилася під контролем українських вояків. Останні були зобов'язані своїм успіхом передусім використанню панцерників. Відзначаючи початкові труднощі в організації наступу, український старшина згадував: «Але коли ми пустили броневі авта з кулеметами, то справа пішла добре. На одному такому авті з двома кулеметами їздив я сам цілий день. Зброя та була для такої війни цілковито незамінима. Було аж страшно дивитись зрештою, коли пішли в роботу обидва кулемети...»⁵³.

Кулі вже долітали до гавані, коли на заклик А. Кривошеєва броненосець «Синоп» розпочав гарматний обстріл району Ланжерона і вулиці Полтавської Перемоги. «На Ланжероні здійснювся земляний вихор, викинувши в повітря купи столітніх дерев разом з корінням. Гуркіт пішов і далі, стрясаючи прилеглі будинки. Слідом пролунав другий залп, — згадував А. Кривошеєв. — За “Синопом” почав “плювати” і “Ростислав” зі своїх 6-ти і 10-тидюймових гармат, за ним мінний загороджувач “Дунай” і, врешті, загавкотіли, подібно до дрібних двірних собак, і міноносці зі своїх 3-х дюймових. Лише один “Меркурій” стояв і милувався, як луплять його союзників. Але сам він був безвільним свідком, який нічим не міг допомогти, оскільки одна 10-дюймова башта “Ростислава” повернулася до нього і вперто дивилася своїми чорними зіницями відкритих пробок 4 дул»⁵⁴.

Не витримавши вогню корабельної артилерії, гайдамаки були змушені відступити до вулиці Кондратенка. Під час цього відступу було втрачено два панцерники: один захопили анархісти, а інший — матроси. Учасник подій згадував: «Один з панцерників під великим синьо-жовтим прапором, стріляючи з кулемету, підійшов до будинку музею і зупинився. Дружинники відкрили посилений вогонь по панцернику, але кулі гучно відскакували від його ста-

⁵² Кривошеєв А. *Октябрь на Юге...* — С. 117, 121.

⁵³ Гришко Г. *1917 рік в Одесі...* — С. 290.

⁵⁴ Кривошеєв А. *Октябрь на Юге...* — С. 118.

левих стін. Раптом я побачив, як з-за колони музею вийшов моряк з бомбою в руках і наблизився до панцерника. Пролунав вибух бомби і кулемет на панцернику на мить вмовк. Незважаючи на відновлення кулеметного і рушничного обстрілу, яким гайдамаки хотіли прикрити свій пошкоджений панцерник, до нього з усіх боків з криками “ура” кинулись робітники і матроси й покотили його узвозом в порт»⁵⁵. Оскільки внаслідок пошкоджень жодна з машин не могла діяти, на них почепили червоні стяги й залишили стояти в порту в якості трофеїв.

Водночас, як згадував Г. Ачканов, «без бою наші сили взяли склад Румунського фронту і завдяки цьому до розпорядження нашого оперативного штабу надійшли величезні запаси зброї»⁵⁶. Рушниці й кулемети було перевезено до клубу червоної гвардії, де відразу ж розпочалося озброєння робітничих загонів. За свідченням одного з червоногвардійців, робітникам було видано близько 1,5 тис. рушниць⁵⁷. Військові сили ВРК значно зросли за рахунок новоприбулих робітників, а також матросів, які сходили на берег для участі в боях.

Взявши на себе керівництво діями флотилії, А. Кривошеєв наказав продовжувати обстріл позицій гайдамаків у центрі міста. Прицілом для корабельної артилерії мала слугувати дзвіниця Пантелеймонівського подвір'я. Загонові Зайцева на товарній станції було доручено повідомляти телефоном про точність падіння снарядів, щоб за потреби скоригувати перекидний вогонь. «Ми посилаємо перший снаряд, який вибухнув на площі навпроти станції, вивернувши трамвайні стовпи, які підтримували трамвайну мережу. Одержуємо відповідь: “Снаряд ліг вдало. Давайте наступний сажнів на 100 лівіше”, — згадував А. Кривошеєв. — Даємо лівіше, отримуємо відповідь: “Дайте ще трохи лівіше”. Даємо третій. Відповідь: “Снаряд вибухнув посеред вулиці з південного боку Куликового поля. Можете тепер збільшувати дистанцію відстані і так дійдете до куренів. По-нашому, від куренів не більше півтори версти, а там можете починати кидати віялоподібно в обидва боки, тобто вражати 2, 3 і 1 курені». Мінний загороджувач

⁵⁵ Тарасов П. *От Февраля до Октября 1917 года...* — С. 108.

⁵⁶ Ачканов Г. *З спогадів про Лютневу і Жовтневу революції в Одесі...* — С. 408.

⁵⁷ ЦДАГО України. — Ф. 59. — Оп. 1. — Спр. 426. — Арк. 4.

«Дунай» чомусь також відкрив вогонь через місто, але, очевидно, без коригування, оскільки його снаряд вціпив так вдало в станційний годинник Одеса-пасажирська, що розніс годинник...»⁵⁸.

Бої у цей час точилися головним чином на Олександрівському проспекті, Канатній, Пушкінській, Рішельєвській, Катерининській, Преображенській й частково Новорибній вулиці. До вечора гайдамаки відступили за Велику Арнаутську. Обійти праве крило противника на Італійському і Французькому бульварах червоногвардійцям не вдалося, оскільки гайдамаки та юнкери засіли в будинках і завзято відбивалися. «Щоб вибити їх звідти, треба було зробити новий значний обхід, а в нас не було для цього зайвих сил, оскільки робітників, як ми і очікували, вийшло не більше 2-х тисяч чоловік, а фактично в бою брала участь лише половина тих, хто вийшов, решта знову розбрелася, — згадував Г. Ачканов. — Матросів всього було під рушницею на березі не більше 1 500 чоловік, але вони настільки стомилися, що треба було дати перепочинок. Тому ми і вирішили тримати Велику Арнаутську в своєму розпорядженні і далі не наступати, а перейти до оборони. Все, що можна було зняти, вирішили негайно зняти і поставити в резерв для відпочинку»⁵⁹.

З настанням вечірньої темряви вуличний бій, як і корабельний обстріл Куликового поля, припинилися. Порт, Пересип, Слобідка, Молдаванка, Близькі й Далекі Млини, а також частина міста між портом і Поліцейською вулицею залишилися в руках червоногвардійців та матросів. Олександрівський парк і вся частина міста від Поліцейської вулиці до Середньонфонтанської й Великофонтанської доріг були в руках захисників Центральної Ради⁶⁰.

Таким чином, перший день вуличних боїв не приніс перемоги жодній зі сторін. «Становище було непевним. Жодна зі сторін не могла констатувати якогось значного успіху своїх дій», — зазначав голова ВРК В. Юдовський⁶¹. А. Кривошеев у спогадах свідчив, що гайдамаки «билися відчайдушно»⁶². Але нечисленність їхніх сил

⁵⁸ Кривошеев А. Октябрь на Юге... — С. 119.

⁵⁹ Там же. — С. 119.

⁶⁰ Ачканов Г. З спогадів про Лютневу і Жовтневу революції в Одесі... — С. 408.

⁶¹ Юдовский В. Одесский военно-революционный комитет 1918 года // Каторга и ссылка. — 1932. — № 11/12. — С. 245.

⁶² Кривошеев А. Октябрь на Юге... — С. 121.

не дозволяла розвинути досягнутий успіх. «Наш начальник полк. Мазуренко весь час бігав, збирав поодиночі козаків та старшин і, гуртуючи їх, затуляв дірки, яких було вже без кінця», — згадував мемуарист⁶³. Органи державної влади практично не функціонували. Недоброзичливці згодом стверджували, що В. Чеховський, не спромігшись запобігти кровопролиттю, зачинився у своїй квартирі й плакав, слухаючи звуки пострілів та вибухи снарядів⁶⁴.

28 січня одеський ВРК звернувся до ЦВК Рад України з телеграмою, якою прохав надіслати на допомогу бронепотяг та танкери. Внаслідок відсутності прямого телеграфного зв'язку з Харковом, це прохання довелося надіслати через Центральний комітет Чорноморського флоту в Севастополі⁶⁵. Враховуючи віддаленість харківського уряду, керівники ВРК не мали значних підстав сподіватись на допомогу. Натомість 28 січня до Одеси прибув пароплавом зведений «революційний» загін з Румунського фронту (500 вояків). Це була колишня залога Болграду, що підтримала невдалу спробу радянського перевороту в 6-й армії й тепер рятувалася від репресій командування. Фронтвики відразу ж дали згоду підтримати радянську владу в Одесі. Трохи відпочивши, загін вже вночі зайняв позиції у районі Пушкінської та прилеглих вулиць⁶⁶. З прибуттям вояків до центру міста ВРК отримав суттєву чисельну перевагу над силами полковника М. Мазуренка.

У ніч на 29 січня матроси почали наступ на юнкерів у районі Олександрівського парку й до ранку примусили свого противника відступити. Водночас червоногвардійці й болгарський «революційний» загін розгорнули наступ на Катерининській, Преображенській, Рішельєвській, Пушкінській, Ремісничій і Канатній вулицях. Для прикриття наступу на початку Пушкінської й Рішельєвської вулиць встановлено польові гармати. «Синоп»,

⁶³ Гришко Г. 1917 рік в Одесі (спомини з часів визвольних змагань)... — С. 290.

⁶⁴ Ліпа Ю. Одеська «Січ» // Українське козацтво. — 1972. — Ч. 3 (21). — С. 13.

⁶⁵ Великая Октябрьская Социалистическая революция на Украине. Февраль 1917 — апрель 1918 гг. — Т. 3. — С. 162; Моряки в борьбе за власть Советов на Украине (ноябрь 1917—1920 гг.). Сборник документов. — К., 1963. — С. 78.

⁶⁶ ЦДАВО України. — Ф. 3156. — Оп. 1. — Спр. 172. — Арк. 186; Христинев. Румчерод в подготовке Октябрьской революции... — С. 179; Дегтярев Л. Октябрь Румынского фронта (по личным воспоминаниям) // Красная летопись. — 1923. — № 6. — С. 272—273.

«Ростислав» та інші військові кораблі знову розпочали обстріл позицій українських вояків⁶⁷.

В ході запеклого бою гайдамаки вели вогонь з кулеметів, виставлених на вокзалі, дзвіниці Іллінського монастиря, на дахах будинків на Новорибній вулиці. На Французькому й Італійському бульварах червоногвардійців обстрілювали гарматні батареї⁶⁸. Однак більшість українських панцерників на цей час повернулася до гаражних приміщень під приводом необхідності ремонту пошкоджених частин. Відсутність броньованих машин, здатних однією своєю присутністю знівелювати чисельну перевагу противника, суттєво ослабила оборону гайдамаків у центрі міста.

Натомість большевики використали захоплений панцерник, який робітникам вдалося полагодити. Один з червоногвардійців згадував: «На другий день бою при штабі червоної гвардії з'явився автопанцерник. Тов. Чіжиков сказав, що його нам передали робітники-залізничники. Я перевірів його, на ньому були справні кулемети, мотор працював чудово. Мене призначили начальником цього автопанцерника. Коли ми поїхали Пушкінською вулицею, нас досить сильно обстріляли. Макар Іванович Чіжиков дав мені й шоферу тов. Мішніну завдання допомогти військовим морякам, які вели бої з боку вулиць Білінської й Успенської. Ми виїхали за садок, обстріляли юнкерів і кадетів і наші військові моряки просунулися до юнкерського училища»⁶⁹. Після запеклого бою борці за радянську владу зайняли військове училище і штаб Одеського військового округу.

У залізничних майстернях робітники ввели в дію мотоброневагон «Заамурець». Дирекція гарматного складу спершу відмовилася видати снаряди і набої для броньованої машини без мандату від Румчероду, але під загрозою застосування сили була змушена поступитися. Виїхавши в бік артилерійських казарм, мотоброневагон обстріляв позиції гайдамаків з двох гармат і кулеметів, якими був оснащений. Коли ж внаслідок пошкодження «Заамурець» зійшов з колії, його команда вибралася з кулеметами назовні й продовжила

⁶⁷ Кривошеев А. *Октябрь на Юге...* — С. 121.

⁶⁸ Ачканов Г. *З спогадів про Лютневу і Жовтневу революції в Одесі...* — С. 409; ЦДАГО України. — Ф. 59. — Оп. 1. — Спр. 1111. — Арк. 7.

⁶⁹ Там само. — Спр. 426. — Арк. 4—5.

бій. За кілька годин мотоброневагон вдалося полагодити і підняти на рейки⁷⁰. Поява цієї пересувної фортеці в запіллі гайдамаків дала останнім чимало клопоту.

Опівдні загони ВРК остаточно відтіснили захисників Центральної Ради до вокзалу. Зайняття будинку виглядало вельми непростим завданням для матросів і «болградців». «Перед вокзалом — площа. На другому поверсі, якраз під годинником, у противника стояв кулемет, — згадував радянський мемуарист. — Вокзальний кам'яний будинок являв собою міцну опору для оборони. Тут сталася остання затримка. Наші частини увірвалися на площу. Зустрінуті зливою куль, наші залягли біля кам'яної решітки скверика, що ледь вивищувалась на півтори чверті. Ані назад, ані вперед. Так лежали і гинули годину або дві. Виручила «артилерія». Хтось викотив на руках гармату прямісінько на Пушкінську вулицю. Після кількох вдалих пострілів потрапив прямо в стіну під годинником, оглушивши захисників. «Ура!» — і червоні стрільці кинулись на вокзал. Останню опору здобуто. Досягнуто повної перемоги»⁷¹.

О 19 год. українське командування звернулося до ВРК з проханням про перемир'я. «Погодившись прийняти делегацію, оперативний штаб дав розпорядження припинити артилерійський вогонь, залишаючись на зайнятих позиціях», — згадував Г. Ачканов⁷². Та замість перемир'я керівництво ВРК запропонувало захисникам Центральної Ради капітулювати й видати усіх своїх офіцерів. Зі зрозумілих причин ці умови були неприйнятними для української сторони. «Перемир'я не відбулося, — свідчив В. Юдовський. — Бій продовжувався. Гриміла артилерія. Над містом з характерним гулом пролітали снаряди. Вкрите хмарами небо освітлювалося спалахами гарматної канонади. Йшов дощ»⁷³. До настання нічної темряви гайдамаки були змушені остаточно відступити за межі південного передмістя. Як свідчив очевидець, внаслідок обстрілу

⁷⁰ ЦДАГО України. — Ф. 59. — Оп. 1. — Спр. 432. — Арк. 8; *Бої з гайдамаками в Одесі...* — С. 14–16.

⁷¹ Дегтярев Л. *Октябрь Румынского фронта (по личным воспоминаниям)...* — С. 272–273.

⁷² Ачканов Г. *З спогадів про Лютневу і Жовтневу революції в Одесі...* — С. 410.

⁷³ Юдовский В. *Одесский военно-революционный комитет 1918 года...* — С. 245.

корабельної артилерії гайдамаки «поодиначі й групами стали залишати свої позиції»⁷⁴.

Становище оборонців української влади виглядало безрадісним. Відсутність будь-яких звісток від уряду, прибуття на допомогу одеським ревкомівцям підкріплень з Румунського фронту, а також чутки про встановлення радянської влади в містах Херсонщини послаблювали бойовий дух гайдамаків. Та головне, наявні в їхньому розпорядженні легкі гармати не могли протидіяти далекобійній корабельній артилерії. Внаслідок обстрілу частину українських казарм було зруйновано⁷⁵. Кілька тисяч «нейтральних» вояків, не бажаючи стати жертвами гарматного вогню, зажадали від своїх товаришів негайно скласти зброю. Багатьох старшин заарештували, щоб передати їх до ВРК. Оскільки виснажені дводенними боями з радянськими загонами захисники Центральної Ради не могли битися ще й з чисельно переважаючими їх «нейтральними» вояками, опір вирішено припинити. Бійцям було наказано розсіюватися й пробиватися за межі Одеси.

Близько 23 год. до штабу червоної гвардії прибули представники українських частин, які попросили припинити гарматний обстріл і заявили про готовність прийняти всі умови ВРК. «Біля 2-ої години ночі гайдамаки заявили, що вони припиняють бій, здаються і просять припинити обстріл куренів», — свідчив Г. Ачканов⁷⁶. Гарматний вогонь було припинено. А. Кривошеев згадував, що близько 6 год. ранку 30 січня українські вояки почали доправляти до штабу червоної гвардії заарештованих офіцерів та учасників збройної боротьби. За його спогадами, всього було видано 200 осіб. «Усіх заарештованих розмістили у заздалегідь підготовленому театрі, а на ескадру було послано телефонограму від імені ревкому, що вітала з перемогою»⁷⁷.

А. Кривошеев стверджував, що лише незначну кількість бранців було розстріляно, а 80% полонених звільнено після обіцянки більше не воювати проти влади Рад⁷⁸. Збереглися

⁷⁴ ЦДАГО України. — Ф. 59. — Оп. 1. — Спр. 687. — Арк. 35зв.

⁷⁵ Кривошеев А. *Октябрь на Юге...* — С. 120.

⁷⁶ Ачканов Г. *З спогадів про Лютневу і Жовтневую революції в Одесі...* — С. 410.

⁷⁷ Кривошеев А. *Октябрь на Юге...* — С. 123—124.

⁷⁸ Там же. — С. 130.

свідчення про випадки розправи над українськими офіцерами. «Усе вище військове начальство, не встигнувши відступити, було нами перебито... — згадував один з червоногвардійців. — Ті гайдамаки, нижні чини, які перейшли на бік народу, вони самі почали видавати білогвардійських офіцерів»⁷⁹. Полковнику М. Мазуренку й капітану В. Змієнку пощастило зникнути зі штабу Одеської дивізії, не потрапивши до рук большевиків.

За неповними даними, втрати кожної сторони у вуличних боях склали близько 20 вбитих і 60 пораних. Значно більшою була кількість жертв серед мирного населення: 70 вбитих і 190 пораних⁸⁰. Усіх загиблих було урочисто поховано у спільній братській могилі в центрі міста, на Куликовому полі. Мешканцям Одеси залишалось лише пригнічено споглядати сліди кровопролиття на вулицях свого міста. «Всі тротуари було завалено уламками відбитої зі стін штукатурки і битим склом; в багатьох місцях вулиці було залито людською кров'ю... — згадував сучасник. — Телефонні й телеграфні проводи жмуттям висіли на стовпах і валялися вздовж бруку; трамвайні стовпи та будинки в багатьох місцях були побиті кулями...»⁸¹.

Після капітуляції українських частин перед одеськими большевиками та їхніми попутниками (анархістами, есерами-максималістами) постало питання про організацію влади. Президія Румчероду й Ради робітничих, солдатських і матроських депутатів проголосила Херсонщину окремою радянською республікою, найвищим органом законодавчої й виконавчої влади в якій стала Рада народних комісарів на чолі з В. Юдовським. Але «демократизація» одеської залози вже невдовзі переросла в демобілізацію, яка позбавила Раднарком військової сили. Оскільки спроби набрати серед вояків добровольців до лав «народно-соціалістичної гвардії» не увінчалися успіхом, опорою нової влади залишалися моряки й червоногвардійці. Лише відсутність на Херсонщині значних вій-

⁷⁹ РГВА. — Ф. 28361. — Оп. 1. — Д. 732. — Л. 42–43.

⁸⁰ Гончарук Т. Жертви подій 15–17 січня 1918 р. в Одесі на сторінках газет «Одесские новости» та «Одесский листок» // Південний Захід. Одесика. Історико-краєзнавчий науковий альманах. — Вип. 13. — Одеса: Друкарський дім, 2013. — С. 113.

⁸¹ Броневиц Ал. Октябрьские дни в Одессе (воспоминания бывшего красногвардейца штаба Одесской рабочей красной гвардии)... — С. 259.

ськових сил УНР рятувала прихильників «пролетарської революції» від воєнної катастрофи.

Таким чином, тривале політичне протистояння в Одесі скінчилося сплеском збройної боротьби, до якої представники української влади виявились неготовими. Успіх радянського перевороту в Одесі був зумовлений значною чисельною перевагою повсталих. Наступ радянських загонів на Лівобережній Україні не дав змоги військовому командуванню УНР надіслати підкріплення одеським гайдамакам. Кількаденні вуличні бої проти чисельно переважаючих ворожих сил засвідчили мужність і звитягу захисників української держави, але «нейтралітет» переважної більшості вояків призвів до втрати міста. Та хоча зусилля патріотично налаштованих добровольців скінчилися поразкою, багатьом з них вдалося організованими групами залишити Одесу і вже невдовзі в лавах армії УНР продовжити боротьбу за незалежність України.